בסייעתא דשמיא

המכון למצוות התלויות בארץ

בהוקרה לידידי ותומכי המכון
בפתח שנת תש"פ הבאה עלינו לטובה
נברך ונאחל שנה טובה ומבורכת
"לשנה טובה תכתבו ותחתמו"

תחל שנה וברכותיה

קובץ הלכות

בענין מנהג אכילת הסימנים
בלילות ראש השנה

מאת הגאון
רבי שניאור זלמן רווח שליט"א
ראש 'המכון למצוות התלויות בארץ'
ורב קהילת 'משכן התורה' אלעד

כולל בתוכו ג' חלקים
(אפשרות מעבר ע"י לחיצה)

א. ענין וסדר אכילת הסימנים.

ב. הזהירות מחרקים בהם.

ג. זהירות מטפילים בדגים.

להורדת גרסת הדפסה לחץ כאן

חלק א

סדר האכילה, והזהירות מחרקים בסימנים אלו

א. נהגו בקהילות ישראל, לאכול סימנים מיוחדים המסמלים התחלה טובה לשנה הבאה עלינו לטובה, מנהגים שונים נהגו בקהילות ובעדות השונות של עם ישראל, עיקר המנהג הוא באכילת הסימנים, אך בשעת הצורך די בראיית הסימן ובאמירת יהי רצון על הראיה.

מקורות: שנינו בגמ' במס' כריתות (דף ו' ע"א): "אמר אביי יהא רגיל אינש למיכל ריש שתא קרא ורוביא כרתי סילקא ותמרי", ע"כ. ובטעם הדברים הקדים אביי ואמר שם שהיינו משום שסימנא מילתא היא, פירוש: שסימן טוב הוא להתחיל שנה חדשה ולהתחיל עם סימנים טובים הרומזים לזה. והנה דברי אביי נשנו גם במס' הוריות (י"ב ע"א) ושם שנינו: "יהא רגיל למיחזי בריש שתא קרא ורוביא כרתי וסילקא ותמרי", ע"כ. הרי שבמס' הוריות הסתפק אביי בכך שאדם יראה את הסימנים האלו, ולאו דוקא שיאכל. ובאמת שדבר זה הוא נפק"מ להלכה, כפי שכבר הזכיר מרן בב"י (או"ח סי' תקפ"ג). ומ"מ נ"מ להלכה הזכיר בכה"ח (תקפ"ג אות ו') במי שאינו יכול לאכול, או שחושש מתולעים שדי בראיה בלבד, והוסיף שם שבלא"ה אפי' במי שחסר לו איזה מין ורוצה לומר היה"ר שלו בלא אכילה ובלא ראיה רשאי, דאין זה ברכה כדי שנאמר דהוי ברכה לבטלה.

ב. לאחר האכילה או הראיה, נהגו לומר "יהי רצון" על סימן טוב שקשור לסוג המאכל.

מקורות: הנה הטור שם הזכיר הסימן טוב שיש בכל סימן אך לא הזכיר שצריך לומר יה"ר כל שהוא, אך הב"י הביא שם בשם המרדכי שכתב שרבינו האי גאון היה נוהג לומר לפני כל אכילה את הסימן הטוב שבו וכגון על הקרא "שיקרע גזר דיננו" וכיו"ב.

ג. מנהגים שונים היו איזה סוגי מאכלים הם סימנא טבא, ובגמרא כבר נזכרים, הדלעת, רוביא, כרתי, סלק ותמר.

מקורות: בגמרא בכריתות ובהוריות שם, ועל זיהוי המינים ראה עוד להלן.

ד. הטור הביא שאוכלים גם אתרוג בליל ר"ה, ויש שלא נהגו בזה.

מקורות: כתב רבינו בעל הטור (או"ח סי' תקפ"ג) שאוכלים גם אתרוג בליל ראש השנה, ובב"י כתב שליתא בגמ' בנוסחי דידן.

ה. יש מי שהזכיר שיש מנהג לאכול דיאה בליל ראש השנה, ויש שנהגו לומר קודם האכילה: יה"ר מלפניך ה' אר"א שתאיר עיננו במאור תורתך.

מקורות: כך הביא הרמ"א בדרכי משה (שם ס"ק א') הזכיר שיש נוהגים לאכול דיאה לפי שהוא מאירת עיניים, וכתב הכה"ח (שם אות ט"ו) שיש שאומרים לפני אכילת הדיאה "ראה נא בעונינו ורִיבה ריבה ומהר לגאלנו גאולה שלימה למען שמך ויה"ר מלפניך ה' אר"א שתאיר עיננו במאור תורתיך".

ו. נהגו בקהילות ישראל, לאכול תפוח בדבש, ולבקש שתתחדש עלינו שנה מתוקה והגם שיש פירות מתוקים מהם, מכל מקום ע"פ הסוד תפוח עדיף. ועוד נהגו לאכול רימונים ולבקש שירבו זכויותינו כרימון. ואין להרבות באכילת פירות מתוקים.

מקורות: כ"כ הרמ"א על השו"ע שם, הוסיף שיש נוהגים לאכול תפוח בדבש (והוא מדברי הטור) וכותב הרמ"א שאומרים תתחדש עלינו שנה מתוקה. והוסיף שיש נוהגין לאכול רימונים ואומרים נרבה זכויותינו כרימון. ומש"כ לאכול תפוח היינו מעט ולא להרבות וכנ"ל דברי היפה ללבב שריבוי אכילה מזה מביא לידי טומאה.

ז. המנהג לאכול ראש של כבש בליל ראש השנה, ולבקש שנהיה לראש ולא לזנב, ותזכור לנו אילו של יצחק אבינו. ויכול ליקח גם ראש של שאר בעלי חיים [רק שישמיט תזכור לנו וכו'], אולם אין ליקח ראש של עז.

מקורות: כ"ה בשו"ע שם בס"ב כתב שאוכלים ראש כבש לומר נהיה לראש ולא לזנב, וזכר לאילו של יצחק, ע"כ. והנה א"כ הוזכרו כאן ב' טעמים. וכתב הכה"ח (אות כ"ד) שהנ"מ ביניהם שלטעם של ראש ולא לזנב צריך ליקח ראש ואז אפשר גם ראש שור או שאר בעל חיים, ולטעם השני צריך בשר כבש אייל דוקא ואפי' לא ראש, ולכן אם אינו מוצא ראש כבש שיש בו שניהם, יקח או ראש שור או בשר כבש, אך לא בשר שור שאין בו אף אחד מהטעמים ומ"מ לא יקח ראש עז, שאיהו משום דינא קשיא. ובכ"י הביא שיש נוהגים לטבול את ראש הכבש בדבש.

ח. יש שנהגו להימנע שלא לאכול אגוזים בראש השנה, ויש שלא נמנעו מזה.

מקורות: כתב הרמ"א על השו"ע (ס"ב) שיש מדקדקים שלא לאכול אגוזים שאגוז בגימ' חטא. ואמנם בד"מ הביא בשם הכלבו שהעיד שהר"מ נהג לאכול שום ואגוזים ולא חשש למחמירים בזה. אמנם הד"מ הוסיף שם בשם המהרי"ל טעם שני (והב"ד גם ברמ"א שם) שאגוזין מרבים כיחה וניעה ומפריע בשעת התפילה והתקיעות, ולפי"ז כתב הכה"ח (אות כ"ח) שכל אדם אם יודע שיש דבר שמרבה לו כיחה וניעה שעליו להמנע מאכילה דבר זה.

ט. יש שנמנעו מלאכול ענבים בראש השנה, ויש

מי שכתב שהיינו דווקא בענבים שחורים, אולם ענבים לבנים אדרבה סימן טוב הוא. ויש שהקפידו שלא לאכול זיתים שחורים בראש השנה.

מקורות: כתב בספר מעשה רב שע"פ הסוד אין לאכול ענבים בר"ה וזכר לדבר דברי הגמ' בברכות נ"ו שהרואה ענבים בחלום אפשר וסימן רע הם. וכתב הכה"ח (אות כ"א) שהיינו דוקא ענבים שחורים אך לבנים אדרבה סי' טוב הוא. ובגליון הכה"ח כתב מרן הראש"ל זצ"ל שהמנהג לאכול ענבים לבנים וכ"כ במחזור ויטרי שכן המנהג בפרובינצא. וכן היה המנהג אצל כמה מגדולי רבותינו שבמרוקו לאכול ענבים לבנים בליל ר"ה [עי' לקמן מה שהבאנו מספר נשמת חיים]. אמנם הקפידו שלא לאכול ענבים שחורים וכן הקפידו שלא לאכול זיתים שחורים. ומכל מקום נראה דמה שנהגו, נהגו והבו דלא לוסיף עליה לאסור כל אכילה או שתיה של מוצרים שצבעם שחור, דאין לחוש ולהימנע מזה.

י. יש שנהגו לאכול דגים ולבקש שיפרו וירבו כדגים. ויש שנמנעו מאכילת דגים בראש השנה.

מקורות: כתב האבודרהם שיאכל דגים לפרות ולרבות כדגים, ע"כ. (ויש נוהגים לאכול ראש הדג, ועי' לעיל בטעמים שהוזכרו בלקיחת ראש שהוזכרו בזה שני טעמים, ודו"ק). והרשב"ץ כתב דיש לחוש לשמו של הדג שנשמע כדאג – דאגה, והרב ברכ"י כתב שמצא לכך סמך מהזוהר [ועי' מש"כ במורה אצבע אות רנ"ג], אמנם כבר כתב הגאון רבי יוסף משאש זצ"ל בספרו מים חיים או"ח סו"ס רמ"א שבארצותינו לית דחש לזה וכו"ע אוכלים אותם. ע"כ. וגם בזה ינהג כל אחד כמנהג אבותיו.

יא. נהגו שלא לאכול דברים חמוצים, מרים או מלוחים בראש השנה. ורבים שנמנעים גם מאכילת דברים חריפים בראש השנה, והוא הדין שתייה של משקאות חריפים, ומי שקשה לו לאכול את מאכלו בלא אכילה או שתיה של

חריף, נראה שיכול לאכול ואין חייב לאנוס עצמו ולהצטער במאכלו.

מקורות: ראה לרבינו החיד"א (טוב עין סי' י"ח אות צא), בפמ"ג ריש סי' תקפג, ובמשנ"ב (סי' תקפג ס"ק ה), ובבא"ח (פר' נצבים ש"א סעי' ה), כה"ח (אות יח) ועוד אחרונים. ושם הוסיפו אף הדברים המרים והמלוחים. ופשוט שאין הכוונה אלא כאשר טועם החמיצות בהבלטה כגון מלפפון חמוץ וכיו"ב, אולם אם מוסיף מעט חומץ או לימון לתבשיל שמאזן את טעמו, שאין צורך להימנע מכל כלל. ולפי"ז ה"ה שלא לאכול דברים חריפים, ולפי"ז נהגו להקפיד שלא לשים על השולחן יינות או משקאות חריפים. אמנם בערוה"ש (שם סעי' ג) אחר שהביא שאין אוכלין את הדברים החמוצים, המלוחים והמרים, הוסיף שאין בכלל הפלפלין שהם מתקנים את המאכל, כמו הדגים שאי אפשר לאוכלו בלי פלפלין, יעו"ש. וידידי הגרי"נ שליט"א בספרו מעיין אומר (ח"ג עמ' רכד) כתב ששאל ממרן זצ"ל על מי שרגיל לאכול עם חריף כל השנה, כיצד ינהג בר"ה, והשיב לו מרן שיכול לאכול, ובהערה שם ביאר שלכאורה בכל המקורות אין מוזכר חריף, ואדרבה לכאורה חריף הוא סימנא טבא [כמבואר בגמ' בנדרים "זבינא חריפא" שהוא סימן לדבר מוצלח], אלא שמ"מ בחזו"ע (ימים נוראים עמ' צט) כתב מרן זצ"ל להשוות החריף לחמוץ. אלא שבכל אופן מהתשובה בע"פ מוכרח שאלו שרגילים בזה יכולים להמשיך, ששמחת יום טוב עדיפה מסימנים. ע"כ. וכן נלענ"ד עיקר לגבי חריף או משקאות חריפים, כגון הרגיל ביין ולא במיץ מתוק, שיכול לשתותו, ואין צריך להתאמץ ולשתות דבר שאיננו מחבב בעיצומו של יו"ט.

יב.יש ליזהר שלא לכעוס בימים אלו שמלבד גודל האיסור גם לא מסמנא מילתא ויהיה שמח וטוב לב בבטחון בה' ובישועתו.

מקורות: כף החיים אות כ.

יג. המנהג הרווח הוא לאכול הסימנים בשני לילות של ראש השנה. ויש מי שכתב שלא נוהגים

בלילה השני. ויש מי שעשה סדר אחר בלילה השני.

מקורות: הנה מפשטות לשון השו"ע משמע שמנהג אכילת הסימנים נוהג בשתי לילות ראש השנה, ואמנם בס' בני יששכר כתב (מאמר חודש תשרי מאמר ב' אות י"א) שאי"צ לעשות בלילה השני, אלא שהרב חיד"א במחזיק ברכה (אות ב') כתב שמדרעת עצמו נהג לעשות כל הסדר גם בלילה השני.

יד. בזיהוי המינים של הסימנים הנזכרים, מצאנו מנהגים שונים, וכגון הרוביא שיש אומרים שהוא התלתן. ויש שביארו שהוא השומשום. ויש אומרים שהוא החילבה, ויש שלקחו את הלוביא הירוקה. ויש שלקחו את השעועית היבשה. וכן בסילקא, יש שמשתמשים בסלק האדום המצוי, ויש בעלי סלק הירוקים, ובכל אלו אין כלל קפידא, וכל אחד יעשה כמנהגו ויכוין עליו לסימנא טבא.

מקורות: בשו"ע (שם) כתב שהרוביא הוא תלתן, ובני מרוקו נהגו שהוא זלזלאן הנקרא בימינו שומשום. ועי' בפיהמש"נ לרמב"ם מ' תרומות פ"י מ"ה, שהתילתן הוא מה שקורין בערבי חילב"ה. ועו"ע בשו"ת מים חיים או"ח סי' רמ"א בד"ה ואך שמנהג המקובל הוא שהרוביא הוא הזלזלאן הנז' שהוא השומשום והוא שעושין בליל ר"ה כל יושבי מזרח ומערב. ומנהג ירושלים לקחת את הקטניות הנקראת לוביא וכ"כ הברכ"י (תקפ"ג אות ב שהביא המנהגים השונים בזה), ויש נוהגין ליקח הפסוליא (השעועית) ועי' כה"ח (אות ו'). וכן בסלק יש שנהגו ליקח הסלק הירוק (הנקרא מנגולד) וכך מנהג אבותינו בידינו. ויש שנהגו ליקח מן הסלק האדום. וכל קהילה תנהג כמנהגה.

טו. גם באופן סדר האכילה, מצאנו מנהגים שונים, יש שהתחילו עם התמרים, ויש שהתחילו עם

התפוח בדבש, ולכל מנהג מקור בהלכה כל אחד יעשה כמנהג אבותיו.

מקורות: מדברי הטור ומדרשות מהרי"ל נראה שמנהגם היה לברך על התפוח בדבש בורא פרי העץ, ומזכה א"כ שאכלו את התפוח ראשון לפני התמרים ולכן היו מברכים עליו. וכיון שהוא סימן טוב הקדימו אותו לתמרים אע"ג שהם משבעת המינים. וכך נוהגים בקהילות רבות כיום. ומאידך בהרבה קהילות אחרות נהגו לברך על התמרים ראשון שכן זה משבעת המינים, ובפרט שהוא גם מתוק, ומכוונים בברכה על שאר פירות העץ. וזאת יש לדעת שאותם שנהגו להקדים את התפוח יש לו טעם גם על פי הח"ן, כיון שהתפוח רומז לשכינה הנקראת חקל תפוחין, ובזמן זה היא בסוד דינא קשיא, ועל כן טוכל את התפוח בדבש כדי להמתיק את הדינא קשיא לדינא רפיא [ראה תשו' מים חיים סי' רמ"א בד"ה ולכן].

טז. יש נהגו לאכול הסימנים לאחר הקידוש וקודם נטילת ידים, וכך נהגו גדולי רבותינו זיע"א, אולם המנהג הנפוץ יותר לערוך את מנהג אכילת הסימנים לאחר נטילת ידים ואכילת כזית פת, והוא מרווח יותר על פי ההלכה שאיננו מכניס את עצמו לספק ברכה אחרונה וראה עוד בהערה.

הנה מתי יש לנהוג באכילת כל הסימנים האלו, כמה דעות הוזכרו בזה בפוסקים, וכמה מנהגים ראיתי בזה, יש שנהגו לסדר הסימנים מיד לאחר הקידוש, ולא חששו לספק ברכה שאינה צריכה. גם כתבו כמה מרבותינו שאין לחוש לזה כיון שכולם מיני תרגימא הפותחים את הסעודה והוי כעין היין של הקידוש, וגם שמיד נוטלים ידים לסעודה, ולכן ברכת המזון פוטרתם. ובאמת שיודע אני על גדולים וחכמים שנהגו כך. וגם יודע ומכיר אני שיש הנוהגים כך בכל שבת לאחר הקידוש לאכול מיני דגים וכיו"ב קודם הנטילה ולא חששו לברכה שאינה צריכה. ובמחזור "אבותינו" שי"ל ע"י רבי מאיר אלעזר עטייה זצ"ל כתב באם

למסורת (הערה 6 בסופה) שכך היה מנהגו של מורינו הגאון רבי יקותיאל חיים בידדוגו זצוק"ל שלאחר הקידוש וקודם הנטילה היה עושה את הסדר בלילות ראש השנה.

אולם המנהג היותר נפוץ היום הוא להימנע ולא להיכנס לספק ברכות, וכך ראוי לנהוג לכתחילה וכן העלה להלכה מרן הראש"ל זצוק"ל בספריו השונים על החגים [קול סיני ושו"ת יחו"ד ח"א סו"ס נא]. וכ"כ מו"ר הראש"ל הג"ר שמ"ע שליט"א בספרו [כת"י] שערי מועד – מימים ימימה בהלכות ר"ה.

ומ"מ יש להזהיר לאותם שנוהגים לאכול בתוך הסעודה, שלא לברך אדמה על כל דבר מבושל שנאכל עם הפת וכגון הלוביא והקרא, ולא יברך עליהם כלל, או שיברך על מין אדמה שאינו נאכל עם הפת כגון אבטיח וכיו"ב. ועוד יש להיזהר שכאשר יש פירות חדשים על השולחן שמברך עליהם שהחיינו, שיסירם מהשולחן או עכ"פ יכסה אותם בזמן הקידוש שמברך שהחיינו על היום, שלא יוציא כל המינים שעל השולחן.

יז. כמה מנהגים מצאנו אימתי יאמרו יהי רצון על אכילת הסימנים. יש הנוהגים לאומרו קודם ברכת הנהנין. ויש שנוהגים לאומרו לאחר ברכת הנהנין וקודם האכילה ולא חששו בזה להפסק. ויש שנהגו לאחר הברכה לאכול מעט, ולומר יהי רצון ולהמשיך באכילה. ולכל מנהג טעמו עמו, ויסודתו בהררי קודש וכמו שביארנו בהערה, והרוצה לצאת ידי כל המנהגים, יברך ברכת הנהנין ברכת העץ וברכת אדמה, על פרי וירק שאינם מן הסימנים ומברכים עליהם גם בתוך הסעודה, וכגון ענבים ואבטיח וכיו"ב. ואז קודם אכילת כל סימן יאמר יהי רצון ויאכל, ובזה מיישב כל הטעמים וכל המנהגים.

מקורות: הנה מצאנו בזה כמה דעות בפוסקים, יש הסוברים שאין

לאומרו קודם ברכת הנהנין, כן כתב מרן הראש"ל ביחוה דעת ח"א, וז"ל: "ואע"פ שבספר מטה משה (סי' תש"צ) נראה שיש לומר יהי רצון קודם ברכת הנהנין, וכן כתב בשמו הגאון רבי ברוך פרנקל בהגהותיו, נראה שאין לעשות כן לכתחילה, לפי מה שמבואר בזוהר הקדוש פרשת ויחי (דף רכ"ז ע"ב): שבכל מקום צריך להקדים ולברך ולשבח את הקב"ה תחלה, ואח"כ לברך את חבירו ולהעתיר בעדו, ואם לא עשה כן, והקדים ברכת חבירו לברכת המקום, לא תתקיים אותה ברכה... וכן כאן ראוי להקדים ברכת הנהנין על הפרי, שהיא ברכה להשם יתברך, ולאכול, ואח"כ לומר תפלת יהי רצון שהיא עתירה ובקשת רחמים עלינו" ע"כ.

אולם כאשר שוחחתי עם הרב מהר"ם אבוחצירא שליט"א נכדו של הצדיק המלוב"ן בבא סאלי זצוק"ל אמר לי שמנהג אבותיו וכך נהג סבו הגדול לעשות את סדר הסימנים לאחר המוציא, והיה מתחיל עם תפוח ע"פ הקבלה, והיה אומר יהי רצון, ומברך הנהנין ואוכל מהתפוח. עכ"ד. וכאמור לעיל הגם שיש שכתבו שאין ראוי לנהוג כך מ"מ יש מן הפוסקים שישבו מנהג זה ע"פ ההלכה. וכן ראיתי להגר"י רצאבי שליט"א בספרו שו"ע המקוצר הלכות ר"ה סי' ק"י ס"ד, שמנהגם הוא לומר יהי רצון ולאחר מיכן מברך ברכת הנהנין, עי"ש.

מנהג נוסף שעליו המליצו הפוסקים הוא שיברך ברכת הנהנין ויאכל מעט ואחר האכילה יאמר יהי רצון. וכך כתב שיש לנהוג למעשה מרן הראש"ל שליט"א בשו"ת יחווה דעת הנ"ל. ואמנם גם על מנהג זה יש שתמהו [הביאם הרב מוהר"י אבן דנאן בספרו ליצחק ריח הנ"ל] שאם כבר אכל מה תועיל אמירתו כשכבר אין בידו מאומה.

ולעניות דעתי נראה שהמנהג שהזכירו הרב מים חיים מיישב את כל הספיקות, שיברך העץ תחילה על פרי שאינו בסימנים כגון על הענבים, וכן יברך אדמה על פרי כגון אבטיח. ויכוין בברכתו על כל העץ והאדמה שלפניו. ויתחיל את הסדר, אזי יוכל לכתחילה לומר יהי רצון קודם אכילת כל מין ומין, ובזה יוישבו כל התמיהות והספיקות [ואף אם זה פרי שצריך לברך שהחיינו, בכה"ג אין לחוש להפסק כלל אם לאחר שהחיינו יאמר יהי רצון].

חלק ב

חרקים המצויים במינים הנאכלים כסימנים בלילות ראש השנה

במציאות של ימינו רבים מסוגי המאכלים הנאכלים במנהג הסימנים נגועים בחרקים, ובוודאי שיש להזהר בזה מאד כדי שסניגור לא ייהפך חלילה לקטיגור. וכבר כתבו רבותינו הפוסקים שכאשר יש חשש שיש חרקים באחד מן המינים שלא יאכל ממנו אלא רק יראה ויאמר יהי רצון [ראה מש"כ בשו"ת שש משזר ח"א או"ח סי' י].

להלן אסקור בתמצית את הנגיעות הקיימת במינים השונים והדרך הקלה לנקותם מן החרקים.

סילקא:

סלק יש הנוהגים ליקח סלק אדום לסימן זה. בסלק קיים חשש לזחלים של עש הסלק [כד"כ בצבע לבן]. הזחלים חודרים לירק מאיזור העלים לתוך הפרי. סימני הנבירה אינם נראים תמיד לעין. סימני נבירה גסים בסלק הם אינם סימני נבירה של

הזחל.

אופן הבדיקה: יש לחתוך את הסלק בראשו חתך לרוחב הירק, ולראות אם יש סימני נבירה, במידה ונמצא יש לחטט עד לעומקו ולראות אם נמצאים שם זחלים. בזמן פריסת הסלק לפרוסות ראוי להתבונן שאין סימני נבירה.

עלי סילקא: יש הלוקחים עלי סילקא – מונגולד לסימן זה. עלי סלק נגועים ביותר ככל ירקות העלים הנגיעות היא בחרקים שונים, זחלים של עשים שונים, זחלים של זבוב המנהרות, כנימות עלה, ולעיתים ניתן למצוא טריפסים ולכן ראוי לקחת רק ממונגולד הגדל בחממות המגדלים ירקות בחזקת נקיים מחרקים תחת כשרות מוסמכת. במידה ולא מצוי ירק זה תחת השגחה, ראוי להשתמש רק בגבעולים הלבנים ללא העלים הירוקים, ולנקות בצורה המבוארת לקמן. במידה ומאד מעונינים להשתמש בעלים הירוקים מגידול רגיל, יש להקפיד על הליכי הניקוי כדלקמן.

אופן הבדיקה:

עלי סלק עם כשרות שהם בחזקת נקי מחרקים:

יש להפריד את העלים, להשרות את העלים במי אמה או "סטרילי" למשך 5 דקות. ולשטוף היטב תחת ברז מים.

גבעולים של עלים מגידול רגיל: יש להפריד את העלים הירוקים, ולהשאיר רק את השדרות של העלים [לנקות את החלק הירוק לחלוטין], להשרות את השדרות במי אמה למשך 5 דקות, לשטוף היטב תחת ברז מים תוך כדי שפשוף העלים מכל הצדדים. לאחר מיכן להתבונן ויזואלית על בעלים ממול מקור אור, שאין פיתולי מנהרות שנוצרו מרימת זבוב המנהרות.

עלים ירוקים מגידול רגיל: במידה ומאד מעונינים להשתמש בעלים עצמם, ואין בנמצא מגידול מיוחד, יש להפריד את העלים, להשרותם במי אמה למשך 5 דקות, ולשפשף כל עלה על כל שטחו בשני צידי העלה באמצעות ספוג [להקפיד במיוחד לנקות בכל הקפלים] וכיו"ב, לאחר מיכן לשטוף היטב תחת ברז מים. לאחר ניעור המים, להתבונן על כל עלה משיני צידיו ממול מקור אור שלא נותרו חרקים, ושאין פיתולי מנהרות שנוצרו מרימת זבוב המנהרות. [במידה ונמצאו מנהרות יש להסיר את כל מקום הנגיעות שבעלים].

כרתי - לוף:

בירק זה מצויים טריפסים [צבע שחור, או

צהוב בתחילת חייו], בכל האיזורים של הירק, כולל בין השכבות של הירק. [עיקר הנגיעות נמצאת בחיבור של העלים הירוקים עם החלק התחתון של הכרתי].

אופן הבדיקה:

כרתי מגידול מיוחד: יש להפריד את העלים, ולשטוף היטב תחת ברז מים.

כרתי מגידול רגיל: יש לחתוך את החלק התחתון כולל השורש. להפריד את העלים לחלוטין כולל החלק התחתון. יש לחתוך את כל העלים לשניים לכל אורכם. ולהשרות במי אמה למשך 5 דקות. לאחר מיכן יש לשטוף תחת ברז מים תוך כדי שפשוף העלים היטב משני צידיהם.

רוביא - לוביא:

הרוביא בתרמילים, יש בהם חשש נגיעות של זחלים של עשים שונים [כמו פרודניה ולאפיגמה], הזחלים נוברים בתרמיל וחודרים פנימה. ולעיתים נדירות יותר נתפסים חרקים שונים על התרמיל בצד החיצוני.

אופן הבדיקה: יש לשטוף היטב את התרמילים

תחת זרם מים חזק. להתבונן ויזואלית שאין חורים. במידה ונמצאו חורים יש לחטט אחריהם לראות שלא חדרו פנימה ונותרו שם. תרמילים שלימים ירוקים מוקפאים, הם בדרך כלל עוברים מיון היטב והם בחזקת נקיים.

למנהג שלוקחים שעועית יבשה: השעועית עלולה לקבל נגיעות הן במחובר על הצמח, והן במחסן [ובפרט שזמן אחסונו ארוך]. המזיק העיקרי הן בשטח והן במחסן הוא זרעית השעועית, כאשר הזחל חודר אל הגרגר פנימה, ולאחר בקיעה מן הגולם יוצא לחוץ, חרק זה פוגע הן במחובר והן במחסנים. בנוסף לזרעית, בזמן האחסון עלולים הגרגירים להיות מותקפים גם על ידי מזיקי מחסן נוספים, ובפרט באחסון לקוי, כגון זחלים החודרים למרכז הגרגיר, ומכרסמים את אמצע הגרגיר ומותירים פסולת חרקים מרובה. או לעיתים אף מזיקי מחסן זעירים יותר.

אופן הבדיקה והשימוש: ראשית, עם פתיחת האריזה רצוי לבצע בדיקה ראשונית ויזואלית בתוצרת או באריזה, ולוודא שלא ניכרים חרקים בוגרים או זחלים, סימני חרקים, אבקה לבנה שנובעת מן הכרסום, או קורים שנוצרו על ידי

הזחלים. נמצאה נגיעות כזו, רצוי לא להשתמש בתוצרת זו כלל אף על ידי בדיקה.

בנוסף, כאמור, קיים חשש לנגיעות פנימית בגרגירים שאינם ניכרים היטב מבחוץ. ולכן, כדי להבטיח את נקיות הגרגירים, יש להתפיח את השעועית ולדאוג שהקליפה תהיה שקופה כדי לאפשר לבצע את הבדיקה הרצויה. לצורך כך יש להשרות את הגרגירים במים חמים למשך כשלש שעות - כלומר להרתיח את השעועית עם מים. לאחר הרתיחה מסירים מן האש ומשהים בכלי סגור כשעתיים עד שלש. [ניתן אף להשרות במים קרים למשך הלילה כפי שפירטנו בבדיקת החומוס, אולם בשעועית שבחלק מזניה הקליפה כהה ואטומה, מים חמים פועלים את הנדרש בצורה טובה יותר]. גרגירי השעועית לאחר תפיחתם הופכים שקופים יותר, וניכר בהם היטב האם חבויים בתוכם חרקים או גלמים. סימן ההיכר שלהם הוא בצבעם הכהה שתחת הקליפה. לעיתים יש שינויי צבע או כתמים טבעיים שאינם מהווים סימן לנגיעות.

לאחר ההשריה, מפזרים על היד כמות של גרגירים ומתבוננים האם יש בהם חשש לחרקים פנימיים, או האם יש חורים [=שהם סימני הגחה של החרקים] או שאר סימני חרקים. לאחר מכן מצמידים את היד השנייה והופכים את הגרגירים כדי לבדוק את הצד השני של הגרגירים באופן הנזכר לעיל. כל שעועית שיש בה חשש נגיעות

מוציאים החוצה, וכל שאר הגרגירים כשרים ומוכנים לאכילה.

מאחר שקיים חשש לנגיעות של זחלים בתוך הגרגיר, או שפעולת ההשריה של הגרגירים לא הייתה מושלמת, ויש חוסר זיהוי של הזרעית תחת הקליפה, על כן יש לבדוק מדגמית [=חופן של גרגירי שעועית] בדיקה פנימית, כלומר הסרת הקליפה של הגרגירים וחצייתם לשניים, ואם כל המדגם נמצא נקי, שאר התוצרת לאחר הבדיקה הוויזואלית מותרת באכילה. אולם אם נמצאו חרקים חבויים שלא נתגלו בבדיקה הוויזואלית, יש להסיר את הקליפה של כל הגרגירים ולחצותם לשניים, ולאחר בדיקה של כל גרגיר, התוצרת הנקייה מותרת באכילה.

שעועית בעלת קליפה כהה ביותר, רצוי להשרות במים חמים ולא במים קרים. כמו כן על מנת להבטיח את הזיהוי הנכון והמדויק [ולהבטיח זיהוי והבחנה נכונה בין סוגי הכתמים], יש לבצע בדיקה מדגמית [כ-10%] פנימית של הגרגירים, כלומר הסרת הקליפה וחציית הגרגיר לשניים, ובדיקת הנקיות. באם נמצאה נגיעות יש לקלף את כל הגרגירים ולחצותם לשניים, להסיר הנגועים, ולהשתמש בשאר התוצרת.

למנהג מרוקו שלוקחים שומשום: יש לדעת כי עקב האחסון הארוך, יש חשש לעיתים לנגיעות של מזיקי מחסן חרקים בוגרים וזחלים המותירים

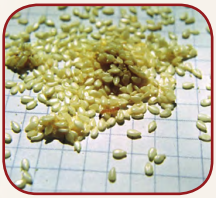

את סימניהם בין הגרגירים. עיקר הנגיעות בשומשום היא בין הגרגירים ולא בתוכו. לעיתים נדירות באחסון עם לחות ובפרט בשומשום מלא, יש חשש גם של מזיקי מחסן זעירים כמו אקריות המחסן. יש לשים לב כי השומשום, לאחר קילופו, איננו תמיד חלק, ולעיתים יש לו פגמים טבעיים ככתמים שחורים וכיו"ב, ואינם חרקים.

אופן הבדיקה והשימוש: יש לפזר את זרעי השומשום על משטח כהה ועדיף בצבע כתום, ולהעביר גרגיר אחר גרגיר ולבדוק שאין חרקים בוגרים או זחלים הנמצאים ביניהם, ושאין סימני חרקים כעין קודים או גבישים ושאין גרגירים מנוקבים המהווים סימן להימצאות חרקים. באם כל התוצרת נמצאה נקייה, הזרעים מותרים בשימוש. נמצאו חרקים, אם נמצאו רק בוגרים, אזי במידה וכל התוצרת נבדקה והוסרו כל החרקים, מותר להשתמש בתוצרת.

אם הזרעים אוחסנו בוודאות במקום לח [בסתם אין צורך לחוש לחרקים זעירים], יש לבצע סינון לשומשום, באופן שכל הנשורת שנפלה תעבור בדיקה [מומלץ מאד, באם הדבר מתאפשר, לבצע את הבדיקה על מתקן "קל בודק" שמשמש גם כשולחן אור וגם כמסננת, ובעת העברת הזרעים מצד אחד למשנהו, כל הפסולת והנשורת כולל

החרקים נופלים למגירה התחתונה, וניתן לזהות בפסולת את סוגי החרקים אם הם קיימים]. אם נתגלו חרקים זעירים כגון פסוקאים או אקריות המחסן, יש להמנע כליל משימוש בתוצרת כיון שקשה מאד להסירם בוודאות. במידה ונמצא נקי, יש להמשיך ולבדוק את התוצרת כנזכר לעיל בבדיקה ויזואלית על גבי שולחן אור או משטח.

קרא - דלעת:

התוצרת המצויה בשוק היא מטיב מעולה ואין בה חשש חרקים והיא בחזקת נקייה.

רימון:

הרימון שמגיע מחקלאים ובשיווק מסודר, הוא נמצא תחת טיפול ראוי, והוא בדרך כלל נקי. אולם פעמים שנמצא נגיעות של רימות זבוב הפירות. כמו כן חלקות פחות מטופלות קיימת נגיעות של זחל "כחליל הרימון". הזחלים חודרים לפרי לאחר נבירתם בפרי [חור הנבירה נראה היטב לעין], וחודרים פנימה, המקום שהרימות נוברות בפנים הפרי הופך להיות חום כהה, ובשלב מתקדם יותר מתחיל להרקיב

ומזמין אליו נגיעות של זבובי תסיסה.

אופן הבדיקה: יש להתבונן על גבי הפרי, אם יש בו סימני נבירה. במידה ויש בו סימני נבירה יש לפתוח את הרימון ולראות אם יש מקום פגוע ושינוי צבע בפנים, במידה ונמצאה נגיעות יש להסיר את כל האיזור הנגוע. הנקודות השחורות בתוך גרגרי הרימון, אינם סימן לחרקים, אלא מגידול טבעי.

תפוח:

תפוח טרי כגון מזן אורליאנס או זהוב המצוי בימים אלו מגידול חדש של שנה זו. מחקלאים מסודרים ומשיווק מאורגן ומסודר, הרי שהם בחזקת נקיים, אולם בכל אופן כדאי להתבונן שאינם נגועים כיון שלעיתים גם במטעים מטופלים מתגלים התקפות של זבוב הפירות. תפוחים מחלקות לא מטופלות עלולות להיות נגועים בכנימות חיצוניות על קליפת התפוח [כתם אדום הוא הצבע שנותר לאחר נשירת הכנימה שצבעה אפור, ואין מקום הכתם אסור באכילה]. בנוסף יש פגיעה של זחלים [זחל עש התפוח וזחל זבוב הפירות] הזחלים חודרים פנימה ומתפתחים בפנים.

אופן הבדיקה: יש להתבונן בצד החיצוני של

התפוח, לראות שאין עליו כנימות. [כדי להבדיל בין כנימה לבין פגע טבעי, יש לנקוט בכלל זה: כנימה היא יורדת בשפשוף וגירוד קל. פגע טבעי תפוס חזק]. במידה ונמצאו כעין שקעים אדומים, יש להתבונן שלא נשארו כנימות, ולא נותר רק מקום ישיבתן בלבד. בבדיקה חיצונית יש גם להתבונן שאין נקבים בפרי, [אם כי אין תמיד מקום החדירה ניכר לעין], לאחר מכן לחצות את התפוח ולראות שאין בו מחילות.

תמר:

התמרים משווקים בצורות שונות, רוב זני התמר משווקים כיבשים, כלומר ייבושם והבשלתם הוא על העץ, ויש זן של תמר המשווק כתמר לח. בתמרים היבשים, מצוי נגיעות של חרקים ובפרט בשטחים שאינם מטופלים כדבעי, החרקים הם מסוג זחלים של עשים מסוימים [כגון עש הצימוקים – בצבע ורדרד]. או לעיתים אף חדירה של חיפושיות מחסן שתוקפים את הפרי בזמן התייבשותו. מאידך בתמר הלח מחלקות טובות, אין כלל נגיעות והוא בחזקת נקי.

אופן הבדיקה: ההעדפה היא להשתמש בתמר לח שכאמור בחזקת נקי. מאידך בתמר יבש יש לחצות את התמר ולאחר הוצאת הגלעין, להתבונן שאין חרקים וזחלים. כיון שפעמים רבות הזחל מקבל את צבע המזון שהוא אוכל, יש קושי לראותו בקלות, ולכן יש להתבונן על התמר ממול מקור אור.

ראש כבש:

בבשר הבהמה תיתכן מציאות של תולעים וטפילים מסוגים שונים. ראה מה שכתבנו בפירוט בספר תולעת שני חלק רביעי עמ' פז. ובין הסוגים שיתכנו בבשר בהמה, קיימים גם סוגי תולעים במוח של הצאן, כאשר דרך כניסתם היא דרך חלל האף למוח, ואף חז"ל תיארו זאת כאפשרות (ראה חולין דס"ז ע"ב "כי מינם ניים ועיילי ליה באוסייה"). למעשה כיום לא מוכרת צורת כניסה זו למוח הכבשים. הצורה היותר מוכרת כיום היא באמצעות המאכל, ובזמן שהכבש מעלה גרה, הרימה נכנסת אל מערות האף ומשם אל המוח. הנדידה מתבצעת ממערכת העיכול אל הריאות דרך כלי הדם. תופעה זו מצויה עד היום בעדרי הצאן הערביים, ופחות בעדרים המטופלים היטב בטיפולי מניעה. חשוב להדגיש כי בכל בתי המטבחיים יש וטרינר שבודק מידגם מכל בהמה וצאן, להבטיח שהם אינם נגועים. ולכן הלכה למעשה הנקנה ממקומות מסודרים הבשר הוא בחזקת נקי.

דבש ומוצריו:

הגם שקיי"ל להלכה ש-"כל היוצא מן הטמא טמא", מכל מקום דבש דבורים היוצאים מן הדבורים הגם שהם חרקים טמאים, הדבש מותר באכילה, וזאת מחמת שאין הדבש ממוצה מגוף הדבורה, אלא מן הצוף שמכניסה לזפק שבה, ובתערובת רוק של הדבורה זה נהפך לדבש, זה מותר באכילה. [ובשו"ת שש משזר חלק שני בחיו"ד סי' טז כתבתי באריכות שלפי"ז יש להתיר גם את הטל דבש הנאסף על ידי הדבורים, ומשווק כדבש דבורים שניזונו בין הייתר גם מטל דבש. והוספתי שם שלמעשה לדעת הרמב"ם והשו"ע גם טל דבש עצמו צריך להיות מותר באכילה, יעוי"ש]. מה שהתירו דבש דבורים, הוא אפילו אם מעורב בדבש בזמן רדייתו חלקי דבורים, ואף שכשמרתיחין אותו כדי לסננו, חלקי הדבורים מתבשלים עמו, כיון שטעמם פגום ואינם אוסרים. אלא שמכל מקום יש להקפיד לסנן את הדבש לפני אכילתו. וכיום רוב הדבש עובר סינון, ואין לחוש שחלקי חרקים מעורבים בו.

שעוות דבורים [חומר הממוצה מגוף הדבורה, ובאמצעותו היא בונה את חלות הדבש], מותר באכילה, כיון שאין לו טעם כלל והוא כעץ בעלמא. ומה שהוא טעים בתחילה, אין זה אלא משום חלקי הדבש המעורב בו, אולם לאחר לעיסה ממושכת

פג טעם הדבש, והוא נשאר בטעמו הטפל.

הפרופוליס הוא שרף עצים המובא ע"י הדבורה כשהוא דבוק לרגלה, והיא משתמשת בו כדבק], מותר באכילה, שאינו נכנס כלל לגוף הדבורה. אולם יש להזהר בכשרותם של החומרים הנוספים שנוהגים כיום לערב עם הפרופוליס. וכן הדין באבקת פרחים "פולן" [מובא ע"י הדבורה באמצעות רגליה, ולא נכנס לגופה]. אלא שיש להיזהר משאריות חרקים הדבוקים בהם [כגון עש הדונג או רגלי הדבורים].

מזון מלכות [=טוני רויאל, הוא ממוצה מגוף הדבורה, והוא משמש כאוכל לזחל הדבורה שעתידה להיות המלכה], ודינו כיוצא מן הטמא שהוא טמא. אולם דעת הרבה מן הפוסקים שמחמת שהוא פגום, ושימושו באופן שהוא בטל, על כן לצורך רפואה מותר להשתמש במזון זה, ואף לחולה שאין בו סכנה, ורבים מן הפוסקים התירוהו גם לבריאים לכתחילה [וכן הורה הלכה למעשה מו"ר הראש"ל הג"ר שמ"ע שליט"א, שמותר לערבו לכתחילה בדבש גם לבריאים, וראה עוד בשו"ת שש משזר שם].

טפילים המצויים בדגים בבשר ובראש הדג

כמבואר לעיל, יש קהילות ישראל שנמנעו לאכול דגים בר"ה [שדומה ללשון דאג-דאגה], ויש שאדרבה כתבו שהוא סימן טוב וראוי לאוכלו, ונהגו לומר: יהי"ר שנזכה לפרות ולרבות כדגים. אולם כדי שחלילה לא ייהפך הסנגור לקטגור, יש להזהר מאד שלא יבואו חלילה להיכשל באיסור אכילת שרץ המים. זאת ועוד שיש רבים שנוהגים לאכול "ראש דג" ולא "ראש כבש", ולעיתים יש דגים שחשש הטפילים בהם הוא בעיקר בחללים שבראש, ועל כן חובת הזהירות מרובה היא.

דגים טריים

בדגים הן בדגי הבריכות והן בדגי הים והן הגדלים בכלובים שבים. מצויים חרקי מים רבים, הן כטפילים חיצוניים היושבים על גבי העור ולא חודרים פנימה ["ארגולוס" המצוי על גבי קרפיון ולעיתים על דג אמנון. "כינת הסלמון" על גבי סלמון]. ויש מהם שחודרים פנימה ["לדניאה" בקרפיון וכסיף ועוד. "סיפריון לומפי" על הדג האדום (רוטברש מזן מנטלה). טפיל חיצוני המצוי בבקלה צעיר]. והן כטפילים

פנימיים "נימטודות" הנמצאים בחלל המעיים של הדגים, על גבי האיברים הפנימיים של הדג, ויש אף שחודרים לתוך בשר הדג [אניסאקיס]. יש שצורתם כעין ספירלה, ויש שצורתם כגרגר אורז, התולעים מופיעים בגדלים ובצבעים שונים [קיימים באופן נדיר נגיעות לעיתים בדגים שמקורם בעופות שמעל בריכות הגידול, וכבר רבות בשנים, שתופעה זו מטופלת היטב, להוציא בשנה זו ששוב ראינו שנגיעות זו חזרה בבריכת גידול אחת, ולאר הניטור והטיפול בבריכה זו, שוב אין מקום לחוש לנגיעות זו].

אופן הבדיקה: בקניית דגי בריכה כגון קרפיון, מושט-אמנון, כסיף ובורי, יש להעדיף ולהתאמץ ולקנות דגים בחנויות הנתונות תחת השגחה גם לענין הטפילים. ואז הם בחזקת נקיים מבחינת טפילים חיצוניים לחלוטין. וב"ה איכשר דרא, וכיום רוב ככל בריכות הדגים מפוקחות על ידי מפקחי המכון להבטיח שאין טפילים בדגים, ותוצרת זו משווקת בכל רחבי ארץ ישראל ברשתות "יינות ביתן" "יוחננוף" חלק מסניפי שופר סל ורמי לוי, ועוד חנויות דגים, מה שברוך השם נותן הזדמנות למתגוררים בכל רחבי הארץ להשתמש בתוצרת שהיא נקייה מחששי טפילים.

דגים הנקנים ממקומות שאינם תחת פיקוח לענין חרקים, באם זה דג מצונן כלומר שעבר כבר זמן לאחר מותו, אחיזת החרקים בו חלשה יותר, ואז

מגרדים היטב עם סכין את כל עור הדג, ובמידה ואין מכחינים בפצע או סימן אדמומית כל שהיא, אין חשש לטפילים ע"ג העור. ובמידה ויש פצע או סימן אדום יש להסירו עד עומק של כחצי ס"מ. ובאם קונים דג חי יש להקפיאו למשך זמן עד שיוקפא כל החלק החיצוני של הדג [השריה בחומץ ומלח אינה מועילה לשיחרור אחיזת חרקים] ולאחר שהדג יופשר יש לנקותו באמצעות גירוד כל העור.

ראש דג

הנה כמבואר לעיל, יש מקהילות ישראל שלוקחים ראש של דג, כסימן שנהיה לראש ולא לזנב.

והנה כמפורט לעיל, בדגים שמקורם מן הים או מבריכות שאינן מטופלות, בהם הראש נגוע ביותר, כיון שיש לו חללים מצויים ופתוחים לקליטת הטפילים השונים.

אופן הבדיקה: יש לקחת ראשים של דגים שמקורם מבריכות המפוקחות על עניני הטפילים ואזי אפשר להשתמש בהם ללא כל חשש.

רבים המשתמשים בראשי דג סלמון לצורך הסימנים, ויש להיזהר שגם סלמון שמקורו מכלובים שבים כגון המשווק מנורבגיה או צ'ילה, עדיין יש נגיעות גבוהה של כינת הסלמון, ומלבד הימצאותה

על עור הדג, וכמפורט לעיל ניתן להסירה בקלות יחסית, הרי שהכינה גם נכנסת לתוך כל חללי הפה ועל לשון הדג ובחיך. ועל כן חובה לחצות את ראש הדג ולהסיר את כל האיברים הפנימיים הניתנים להסרה כגון הזימים הלשון, ולשטוף היטב תחת ברז מים שוטף, תוך כדי שפשוף בכריות האגודל, את כל חלקי הפנים של הדג.

ברכת שנה טובה וכתיבה וחתימה טובה

לכם **ידידי ותומכי המכון** די בכל אתר ואתר
מנויי **"בית המעשר"**, מנויי החוברת **"תנובות שדה"**

מאחלים ומברכים אנו אתכם מקרב לב שתהא השנה הזאת שנה טובה ומבורכת לכלל ולפרט, שנזכה בה לגאולה השלימה עם ביאת משיח צדקנו במהרה בימינו, אמן.

בברכה
הרב שניאור ז. רווח שליט"א - ראש המכון
וצוות הנהלת המכון

לגרסת הדפסה לחץ כאן

המכון למצוות התלויות בארץ
מראשית הדרוש שניאור זלמן רווח שליט"א